

Red. prof. dr. Dragica Haramija,

Univerza v Mariboru,
Pedagoška fakulteta in
Filozofska fakulteta

Doc. dr. Janja Batič,

Univerza v Mariboru,
Pedagoška fakulteta

Podoba pokrajine v pravljicah in povedkah

POVZETEK: V članku predstavljamo tri izbrane slikanice, katerih skupna tema je podoba pokrajine. Usmerili smo se na različne tipe vodovja – za predstavitev smo izbrali dve literarizirani deli, in sicer pravljico o reki (*O povodnem možu*, priredil jo je Andrej Šavli, ilustrirala Ančka Gošnik Godec) ter ljudsko pripovedko o morju (*Čarobni mlinček*, priredil Saša Pergar, ilustrirala Ana Razpotnik Donati) in avtorsko pripovedko o jezeru (*Zakaj je polje jezero?* Saše Pavček z ilustracijami Damijana Stepančiča). Na podlagi treh izbranih slikanic je predstavljena besedna in ilustrativna prezentacija dogajalnega prostora (dogajališča), to so reka, jezero in morje. Zanimiv je tudi mitološki lik povodnega moža, ki je v pravljici izražen že v naslovu, v pripovedki pa se jezernik kot lik pojavi šele ob koncu zgodbe. Navezava vseh treh izbranih besedil nudi široko paleto povezav z drugimi literarnimi liki iz slovenske zakladnice ljudskega slovstva (npr. vile, škratje, ajdi, zlatorog ...) in z drugimi zanimivimi prostori (npr. slovensko visokogorje ali Panonska nižina).

Ključne besede: kulturna dediščina, pravljica, pripovedka, slovenska mladinska književnost, vode v književnosti

Portrayal of Landscape in Slovene Fairytales and Folktales

Abstract: The article describes three picture books which portray landscape in their narratives. The authors focused on picture books about different types of waters, choosing a fairytale about a river *O povodnem možu* (*Underwater man*, adapted by Andrej Šavli, and illustrated by Ančka Gošnik Godec), a folktale about the sea *Čarobni mlinček* (*Little magic mill*, adapted by Saša Pergar, and illustrated by Ana Razpotnik Donati), and an original authorial tale about a lake *Zakaj je polje jezero?* (*Why has the field turned into a lake?*, written by Saša Pavček, and illustrated by Damijan Stepančič). The article describes the textual and pictorial presentation of their respective places of action, i.e. the river, the lake, and the sea. Interestingly, the mythological character of the underwater man is mentioned in the fairytale title, whereas the folktale's character of the lakeman does not appear until the end of the story. The interconnecting of the selected texts provides a broad variety of possible relations with other literary characters described in numerous other Slovenian folktales (e.g. fairies, elves, the Heathen Maiden, the Goldhorn, etc.), and other interesting places (e.g. Slovenian high mountains, the Pannonian Plain).

Keywords: cultural heritage, fairytale, folktale, Slovenian youth literature, waters in literature

Uvod

Podoba pokrajine je naravna kulturna dediščina, hkrati pa je od nekdaj sestavni del raznolikih književnih del, ki so pogosto ne le zgolj dogajališče, temveč tudi tvorno vplivajo na potek zgodb. V prispevku smo se tokrat omejili na vodovje (na kopnem: reke, jezera, morje) kot književni prostor, saj je to močno povezano s človekom. Človek namreč ne živi izolirano od svoje okolice, temveč vpliva nanjo, prav tako pa okolje vpliva na človeka. Zmago Šmitek (2007, str. 5) v uvodu knjige *Videnja pokrajine* pravi: »Generacije naših prednikov so razumele govorico pokrajine na različne načine. /.../ Že na začetku velja opozoriti, da so nam stara ljudska videnja krajev in pokrajin težko razumljiva brez upoštevanja tedanjih načel prostorjenja ali umeščanja v prostor. To pomeni, da sta bila vsak kraj in njegova lega ovrednotena glede na merila zgoraj – spodaj, suho – mokro, blizu – daleč, domače – tuje, vidno – nevidno ..., vse to seveda merjeno s stališča opazovalca.« Poteze tovrstnega prostorjenja so opazne tudi v izbranih prozih delih iz različnih slovenskih pokrajin, ki so povezane z reko, jezerom in morjem. Etiološke (razlagalne) pripovedke so namreč pogosto zelo natančno locirane, in sicer tako, da je književni prostor poimenovan kar z realnim zemljepisnim imenom ali pa je vsaj opis prostora zelo natančen. Vedute prostorov niso spremenjene, saj so iz opisov književnih prostorov jasno prepoznavni tudi realni geografski prostori.

Leto 2018 je leto kulturne dediščine, ta pa sodi v 8. ključno kompetenco za vseživljenjsko učenje (Priporočilo evropskega parlamenta in sveta o ključnih kompetencah za vseživljenjsko učenje 2006, str. 9): »Kulturno znanje vključuje zavest o lokalni, nacionalni in evropski kulturni dediščini ter njenem mestu v svetu.« Kulturna dediščina v najširšem pomenu je vse to, kar oblikuje identiteto, hkrati pa spodbuja spretnosti sprejemanja različnih kultur in lastne ustvarjalnosti posameznikov.

V prispevku sta izbrani dve vrsti besedil, in sicer pravljica in pripovedka, pri čemer smo izbrali dve literarizirani različici folklornih besedil in eno izvorno avtorsko delo, vse tri zgodbe pa so bile izdane v slikaniški obliki. Izjema je delo Saše Pavček *Zakaj je polje jezero?*, ki je izvorno avtorsko delo; drugi dve pa sodita med besedila, ki so jih po zgledu na ljudsko (folklorno) slovstvo zapisali znani avtorji in jih tudi objavili kot lastne stvaritve. Takšne postopke ustvarjanja imenuje v monografiji *Procesualnost slovstvene folklore* (2006) Marija Stanonik literarizacija slovstvene folklorne: »Literarizacija je ime izrecno za tiste postopke v besedni umetnosti, ko literarni ustvarjalec avtorsko prenaša v svojo ustvarjalnost sestavine slovstvene folklorne motive, stileme (folklore) in drugo jezikovno gradivo, kompozicijska pravila itn. S tega vidika jo lahko uvrstimo v teorijo o medbesedilnosti« (Stanonik 2006, str. 411). Temeljna značilnost pripovedke je žanrski sinkretizem, saj se napaja z modelom folklorne pravljice, mita in kratke realistične zgodbe.

Nekatere pripovedke niso povsem izmišljene zgodbe, temveč se navezujejo na resnične kraje, dogodke ali osebe, predvsem pa tovrstne zgodbe pojasnjujejo dejanja in pojave, ki si jih ljudje niso znali razložiti in jih razumeti. Za razliko od pripovedke ima pravljica manj natančno določen književni prostor, ki je običajno nek splošni prostor (gozd, travnik, grad, reka ...). Kadar sta omenjeni vrsti besedil del večje celote, t. i. multimodalnega besedila (v tem primeru del slikanice), je prostor podan tudi slikovno. Razlika med besedno in vizualno reprezentacijo prostora v slikanicah je zelo velika. Slikanice imajo kratka besedila, ki ne dopuščajo podrobnih opisov prostora. Kadar je književni prostor v slikaniškem besedilu samo poimenovan, npr. travnik, večino podatkov o književnem prostoru bralec/gledalec običajno pridobi z ilustracije. Tudi kadar je prostor v besedilu natančno opisan, obstaja velika razlika v načinu prikaza med besedilom in sliko. Pri besedilu sledimo opisom, pri čemer avtor besedila nekatere dele izpostavi, druge zanemari. V sliki prostor vidimo v celoti, pri čemer ilustrator prostor prikaže z likovnimi sredstvi, npr. z barvo, s kompozicijo, z izbranim zornim kotom in s fokusom (prim. Nodelman, 1996).

Predstavitev izbranih slikanic

Pravljica *O povodnem možu* (1972) ima največ različic, predstavljamo varianto, ki jo je zapisal Andrej Šavli, ilustrirala Ančka Gošnik Godec. V pravljici je voda zelo poudarjena: to je prostor, kjer ima povodni mož svoje prebivališče, zato se glavnina zgodbe dogaja prav v reki. Že v uvodu v zgodbo je navedeno, da je živel (Šavli 1972, str. 2) »deček, ki se je rad kopal. Tudi ko je nekega dne zaradi naliva in povodnji voda narasla, ni strpel doma. Šel je k vodi, čeravno sta mu oče in mati branila. Ko je prišel do vode, se je slekel in skočil vanjo. Toda voda je bila prevelika. Odnese ga je. /.../ Ko je prihitel povodni mož, ga je našel že spečega. Le valovi so ga nesli dalje.« Deček je torej prekršil prepoved (zapoved), kar je ena temeljnih določilnic ljudske pravljice. Literarni lik nima lastnega imena, pač pa gre za tip dobrega otroka, ki se sreča z vodnim mitološkim bitjem, povodnim možem. Pravljica je enodimenzionalna, saj se plast realnega (deček, njegov dom, starša) in plast fantastičnega (povodni mož, njegov stekleni grad z bogastvom) spajata v enovito celoto; meja prehoda med realnim in irealnim svetom ni navedena. Ko je dečka že nosila voda in se je torej že utapjal, je prihitel povodni mož, ki je sklenil, da bo dečka rešil: odnesel ga je v svoje prebivališče, stekleni grad na dnu vode. Stopnjevanje dogajanja je poudarjeno s tipično pravljico strukturo trikratne ponovitve: dečkovo hrepenenje po domu je povodni mož enačil s stekleno, srebrno in zlato sobo. Dečku je dal najprej stekleno posteljo in steklene igrače, nato srebrno posteljo in srebrne igrače, na koncu ga je odnesel v zlato sobo, z zlato posteljo in igračami iz zlata. Dečka tudi zlato in biseri niso potolažili. Ko je deček zaspal, ga je povodni mož odnesel na breg, v žepe obleke mu je dal

zlato in bisere. Dečkove vrnitve so se vsi razveselili, družina od takrat tudi ni bila več revna, imeli pa so še nekaj neprecenljivega – drug drugega. Povodni mož je razumel, da obstaja med ljudmi nekaj, česar se ne da kupiti z bogastvom: ljubezen in pripadnost; deček pa se je od takrat naprej še kopal, a vedno le v plitvini, kamor povodni mož ni zahajal.

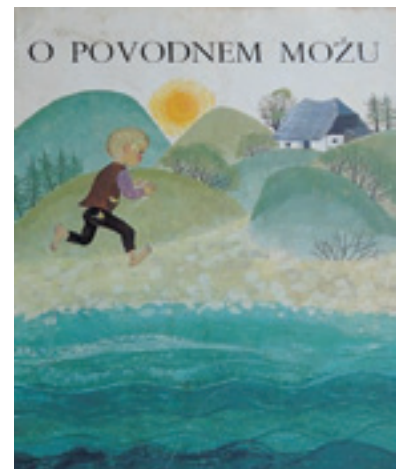
Slikanica je pokončna, ima ilustrirano naslovnico (ponovitev ene od notranjih ilustracij) (Slika 1) in notranjo naslovnico. Oblikovno je slikanica zasnovana tako, da je leva stran sestavljena iz ilustracije, ki zavzame zgornjo polovico strani (vedno ista upodobitev rečne globline, le na koncu slikanice je namesto ilustracije praznina), in besedila pod ilustracijo. Na desni strani je celostranska ilustracija (razen pri upodobitvi gradu v globini reke, ki zavzema le spodnjo polovico strani). Na šestih celostranskih ilustracijah je upodobljen povodni mož z dečkom v globni reke, deček v stekleni sobi, deček v srebrni sobi, deček v zlati sobi, deček v zlati sobi posut z biseri in deček, ki se vrača z biseri in zlatom domov. Na zadnji strani je pod kolofonom ilustracija, ki prikazuje žalostnega povodnega moža. Na hrbti strani slikanice se ponovi upodobitev podvodnega gradu. Globine reke so upodobljene z odtenki zelene in modre barve. Notranji prostori so bogato ilustrirani (stekleni okraski, draperija, igrače), prevladujejo rožnata, rjava in rumena barva. Zadnja ilustracija prikazuje duh slovenske pokrajine. Ilustracije osvetljujejo besedilo in ga dopolnjujejo.

Čarobni mlinček ali zakaj je morska voda slana (2007) je pripovedka, ki jo je po ljudskih motivih priredil Saša Pergar, slikanico je ilustrirala Ana Razpotnik Donati. V pripovedki nastopa neimenovani deček, ki je imel same pozitivne lastnosti, živel je pri slepi babici, ko pa je zmoget, si je takoj poiskal delo na ladji, da bi babici olajšal življenje. Mornarji so ga zbadali zaradi revščine, zato mu je babica dala čarobni mlinček in mu

povedala ukaz za začetek in konec mletja, mlinček je namreč lahko namlel, karkoli si je njegov lastnik zaželel. Deček je še naprej živel skromno, sodelavcem ni izdal skrivnosti o čarobnem mlinčku. Nekega dne mu je kapitan vzel mlinček, od njega je zahteval na kupe denarja in drugih dobrin, nazadnje je naročil mlinčku, naj mu zmelje sol, ker je ni imel pri roki, niti opazil ni, da se ladja v viharju potaplja. Pozabil je tudi, kakšen je ukaz, da bi mlinček prenehal delati, tako je ta mlel in mlel sol, kapitan ga je razbil s kladivom, toda (Pergar 2007, str. 24) »iz vsakega koščka je nastal cel mlinček in vsi so mleli belo sol.« Mornarji so se rešili, ladja s kapitanom in soljo pa se je potopila. Pripovedka ob koncu izraža dejstvo, da je morska voda slana (prav tam, str. 26): »Od takrat mlinčki na dnu morja noč in dan meljejo belo sol. Če boste poskusili morskno vodo, boste ugotovili, da je še danes slana.«

Slikanica pokončnega formata ima ilustrirano naslovnico (Slika 2), ki se nadaljuje na hrbtno stran, identično ilustrirane sprednje in zadnje vezne liste (pogled od zgoraj navzdol na pokrajino ob morju, preko katere leti galeb), manjšo ilustracijo na notranji naslovnici in dvanajst dvostranskih ilustracij. Besedilo je vstavljeno na barvno enovite dele ilustracije. Mlinček na naslovnici in notranji naslovnici je personificiran (ima oči, nos, usta in roke), v notranjih ilustracijah pa ne. Ilustracije bogato dopolnjujejo besedilo s prikazi prostora, književnih likov, ki so v besedilu le omenjeni, ne pa tudi opisani, z različnimi zornimi koti, ki vnašajo v slikanico dinamiko in intraikoničnim besedilom (na škatlah, barčica iz papirja, zemljevid itd.). Duh kraja ilustratorica v zadnji dvostranski ilustraciji ustvari z upodobitvijo zaliva in svetilnika, ki izrazito spominja na Piran.

Zakaj je polje jezero? Pravljica o skrivnosti Cerkniškega jezera. (2014) je avtorska pripovedka Saše Pavčeka z ilustracijami Damijana

Vir: Šavli, Andrej, Gošnik-Godec, Ančka (1972). *O povodnem možu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Vir: Pergar, Saša, Razpotnik, Ana (2007). *Čarobni mlinček ali zakaj je morska voda slana*. Murska Sobota: Ajda, IBO Gomboc.

Vir: Pavček, Saša, Stepančič, Damjan (2014). *Zakaj je polje jezero?* Dob pri DOmžalah: Miš.

Stepančiča. Nekoč je živela deklica, ki je kar naprej jokala, ker je opazila vse krivice, ki so se dogajale okrog nje. Oče in mati sta ji ves čas govorila, naj neha jokati, ker je nihče ne bo maral, ona pa je materi pojasnila (Pavček 2014, str. 10): »Mama, mene vse boli. Boli me zaradi tega hudega sveta.« Nekega dne se je pri njih ustavila potovka, ko je izvedela, da deklica joče zaradi krivičnega sveta, ji je začela pripovedovati pravljice (prav tam, str. 12): »Oj, to pa razumem, deklica. Toda ta svet ni edini svet, ti mila dušica! Vse se lahko še spremeni, če človek hoče, če si res želi. Sedi k meni, pa ti povem eno krasno pravljico, pa še eno, pa še zgodbo za povrh! Boš videla: pravljичni svet je lep, na njem pravica zmeraj zmaga, se krivica poravna. Poslušaj, pa ne boš več žalostna.« Potovka je deklici pripovedovala vesele zgodbe, preden pa je odšla, ji je povedala zgodbo o fantu, ki so ga hudobni ljudje pregnali, ker so trdili, da jim jemlje sonce. Ko so ga spodili v dolino, je gora žalovala za njim, zato se je spustila gosta megla. Ljudje so zahtevali od fanta, naj jim vrne sonce, on pa jim je pojasnil, da nima sonca on, temveč planina. Pogodili so se, da se lahko vrne v goro, kadar bo začutil domotožje. Svoj dom si je našel v blatnem potoku. Ko je potovka nehala pripovedovati, je postala deklica spet žalostna, saj ni zmagala pravica, zgodba ni imela srečnega pravljичnega konca. Potovka je deklici naročila, naj pripoveduje ljudem pravljice, ki jih ji je bila povedala, a je niso poslušali, deklica je zato spet začela jokati. Njene solze so bile velike, šla je na polje, da doma ne bi povzročila povodnji. Tako je nastalo jezero: veliko in globoko. Spoznala je pregnanega fanta, njegov potok in njeno jezero sta se združila, skupaj sta bila srečna. Očetu in mami je hodila pripovedovat zgodbe, tako sta imela vsaj nekaj mesecev na leto njen glas (prav tam, str. 39–40): »Vesta, s tistim fantom, o katerem nista marala slišati niti besede, sva se našla, prav tu sredi jezera. Ko je bilo tu ravno polje, je odšel iz blatnega potoka h gori na obisk, zato je sijalo sonce, zato sem vama imela čas pripovedovati stare potovkine pravljice. /.../ Zdaj ne utegnem, zdaj ne, na pómľad pridem, ko gre prelepi jezernik na goro, ko gre sonce spet lovit, takrat pridem spet kot glas. Ne jaz, samo moj glas!«

Ilustrator je v svoji prepoznavni likovni govorici (značilna barvna paleta, barvne in črtne ploskve, različni zorni koti, risba s svinčnikom itd.) dopolnil besedilo, poudaril domišljjski svet pripovedke in poustvaril duh kraškega polja. Naslovnica (Slika 3) je bogato ilustrirana in se nadaljuje na hrbtno stran slikanice, vezni listi so kolorirani in identični (spominjajo na gladino jezera). Postavitev ilustracije na notranji naslovnici se oblikovno in vsebinsko navezuje na naslovnico, saj ilustrator približa pogled na očeta in mater, ki zreta na jezero. Notranje ilustracije zavzemajo različne dele strani (nekatero so dvostranske, enostranske ali manjše) in se z neposlikanimi deli povezujejo v oblikovno celoto. Dinamika je ustvarjena z različnimi zornimi koti in fokusom.

Sklep

Ljudsko slovstvo je del kulturne dediščine, hkrati pa so v njem omenjena mitološka bitja, ki so značilna za naše kraje. Eden najbolj razširjenih likov je povodni mož, ki živi v rekah (v tekočih vodah). Podobno vlogo – po zunanosti in po lastnostih – imajo še jezernik (živi v jezeru, torej mirni vodi), vodovnik (živi v brzicah, torej v hitro tekoči vodi) in gestrin (živi v vodnih vrtincih). Povodni možje, kar je videti tudi v izbranih slikanicah, so zeleni, imajo luske, obrasli so z mahom ipd. Ugrabljajo predvsem otroke in dekleta, če se ti preveč približajo vodi; v izbrani pripovedki o Cerkniskem jezeru pa ima jezernik bistveno bolj prijazen značaj, prijateljuje z goro in s soncem in nadvse ima rad deklico, ki razume hudobijo tega sveta.

Izbrane slikanice se med seboj razlikujejo glede na odnos med besedilom in ilustracijo. V slikanici *O povodnem možu* ilustracije slikovno dopolnijo besedilo pri prikazovanju prostora, literarnih likov in predmetne stvarnosti (npr. videz povodnega moža, notranjost gradu, igrače na mizi). V slikanici *Čarobni mlinček* ilustracije prinesejo več informacij in je odnos med besedilom ter ilustracijami bolj dopolnjujoč. To je razvidno v upodobitvah prostorov, ki sploh niso omenjeni (npr. v prvi dvostranski ilustraciji besedilo pove, da je deček živel s slepo babico, ilustracija pokaže dečka z ovčami, hišo na hribu in obmorsko pokrajino, ki se razteza za hribom). V ilustracijah zasledimo književne like, ki jih besedilo ne omenja. Npr. v drugi dvostranski ilustraciji v besedilu piše, da dobi deček službo na ladji. Ilustracija prikazuje dečka s culo pred ladjo, ter še dve moški figuri s potovalkama, od katerih eden posmehljivo s palcem kaže na dečkovo culo. Posebej izstopa galeb, ki ga zasledimo na veznih listih in v notranjih ilustracijah in poudarja dinamiko ter gibanje proti desni, torej naprej v zgodbo. Njegovo gibanje je poudarjeno s črtkanimi črtami (na veznih listih in v drugi dvostranski ilustraciji). Zasledimo ga še v sedmi in dvanajsti dvostranski ilustraciji (v slednji konča svoj let, sedi na ulični svetilki in je obrnjen v levo). V slikanici *Zakaj je polje jezero?* je odnos med ilustracijami in besedilom še bolj kompleksen, zato zahteva slikanica podrobno branje in natančno opazovanje. Slednje je le izhodišče, ki mu sledi opisovanje ilustracij, analiziranje in interpretiranje. Npr. v besedilu beremo, da je deklica jokala tako močno, da je nastalo jezero. Ilustracije prikažejo jezero, v katerem vidimo obraze, noge, kačo, ribo s človeškim obrazom, del nenavadnega bitja s krili itd. Fantazijski elementi (npr. upodobitev deklice na pragu kot ptice s človeško glavo, kar je v mitologiji hibrid – torej mitološko bitje, ki je sestavljeno iz delov človeškega in živalskega telesa) ustvarjajo posebno vzdušje pripovedke in spodbujajo željo po odkrivanju pomena, ki ga skupaj ustvarjata besedilo in ilustracija.

Vse tri slikanice se med seboj razlikujejo po načinu likovnega izražanja in v odnosu med ilustracijo in

besedilom, hkrati pa vsaka na svoj izviren način podaja duha upodobljenega kraja in časa. Slikanice so običajno namenjene mlajšim bralcem, zato lahko otrokom približajo pokrajino kot del naravne kulturne dediščine na prijeten in nevsiljiv način ter tako pomembno vplivajo na oblikovanje identitete posameznika.

Viri:

Pavček, S. (2014). *Zakaj je polje jezera? Pravljica o skrivnosti Cerkniškega jezera*. Dob pri Domžalah: Miš.

Pergar, S. (2007). *Čarobni mlinček ali zakaj je morska voda slana*. Murska Sobota: Ajda, IBO Gomboc (Zbirka Iz zibelke).

Šavli, A. (1972). *O povodnem možu*. Ilustrirala Ančka Gošnik Godec. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Velike slikanice).

Literatura:

Haramija, D. (2011). *Mariborske vedute*. Maribor: Založba Pivec.

Haramija, D., Batič, J. (2013). *Poetika slikanice*. Murska Sobota: Franc-Franc.

Nodelman, P. (1996). *The Pleasures of Children's Literature* (Second Edition). Longman Publishers USA.

Priporočilo evropskega parlamenta in sveta z dne 18. decembra 2006 o ključnih kompetencah za vseživljenjsko učenje (2006/962/es). Dostop na: <http://www.kulturnibazar.si/data/upload/Priporocilo.pdf> (23. 12. 2017).

Stanonik, M. (2006). *Procesualnost slovsstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Šmitek, Z. (2007). *Videnja pokrajine: naravni in namišljeni prostori v slovenskem ljudskem izročilu*. Radovljica: Didakta (Zbirka Zakladnica slovenskih pripovedi).

Iz digitalne bralnice ZRSŠ

www.zrss.si/strokovne-resitve/digitalna-bralnica

V digitalni bralnici lahko prelistate najrazličnejše strokovne publikacije: monografije in priročnike, ter druge publikacije, ki so izšle na Zavodu RS za šolstvo in so vam BREZPLAČNO dosegljive tudi v PDF obliki.

